

УДК 582.32(292.485)(477)

С.В. Гапон

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна
gaponsv@mail.ru

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ ЯК ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БРІОРИЗНОМАНІТТЯ В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Узагальнено різноманіття флори мохоподібних та мохової рослинності в природно-заповідних об'єктах Лісостепу України. Для природного заповідника «Михайлівська цілина» наведено 58 видів мохоподібних, мохова рослинність представлена 4 класами, 5 порядками, 7 союзами, 8 асоціаціями та 3 безранговими угрупованнями. Для «Канівського» заповідника – 133 види бріофітів, мохова рослинність репрезентована 4 класами, 6 порядками, 8 союзами, 12 асоціаціями та 6 безранговими угрупованнями. Бріофлора заповідника «Медобори» налічує 144 види, мохова рослинність репрезентована 6 класами, 8 порядками, 11 союзами, 22 асоціаціями та 13 безранговими угрупованнями.

У НПП «Подільські Товтри» виявлено 119 видів бріофітів, мохова рослинність репрезентована 6 класами, 7 порядками, 9 союзами, 20 асоціаціями та 10 безранговими угрупованнями. У НПП «Ічнянський» відмічено 94 види мохоподібних, мохова рослинність репрезентована 5 класами, 8 порядками, 10 союзами, 14 асоціаціями та 8 безранговими угрупованнями. У НПП «Гомольшанські ліси» виявлено 103 види, мохова рослинність представлена 5 класами, 7 порядками, 10 союзами, 11 асоціаціями та 9 безранговими угрупованнями.

Бріофлора заказника загальнодержавного значення «Холодний яр» налічує 66 видів бріофітів, мохова рослинність репрезентована 4 класами, 6 порядками, 9 союзами, 12 асоціаціями та 9 безранговими угрупованнями. Бріофлора заказника «Чорноліський» налічує 72 види, його мохову рослинність репрезентують бріоценози 12 асоціацій і 9 безрангових бріоугруповань, що належать до 5 класів, 7 порядків, 10 союзів. Видовий склад мохоподібних заказника «Банний яр» налічує 50 видів, мохова рослинність представлена 3 класами, 6 порядками, 8 союзами, 10 асоціаціями та 7 безранговими угрупованнями.

Таким чином, природно-заповідні об'єкти Лісостепу України відіграють важливу роль у збереженні бріофлори та мохової рослинності.

Ключові слова: бріофлора, мохова рослинність, бріоценози, природно-заповідні об'єкти.

Вступ. Збереження флористичного різноманіття і рослинного покриву – запорука стабільного існування як природних, так і штучних екосистем. Одним із складових компонентів фіторізноманіття є мохоподібні та угруповання, утворені ними. Їх збереження також має важливу роль у підтриманні існування фітоценозів та біогеоценозів у цілому. Природно-заповідні об'єкти (ПЗО), на відміну від звичайних

не охоронюваних територій, мають заповідний режим різного ступеня заповідності, і чим він вищий, тим, можна сподіватися, різноманітнішим буде видовий склад рослин та гено- і ценофонд. Тому **метою нашої роботи** є узагальнення результатів вивчення бріофлори та покриву мохоподібних ПЗО Лісостепу України у природних типах рослинності.

Матеріал та методика дослідження. Матеріалом для написання даної роботи були гербарні збори мохоподібних та геоботанічні описи мохових угруповань, виконані нами протягом 2006–2014 рр. під час експедиційних досліджень, а також проаналізовані літературні джерела та бріологічні гербарії. Назви таксонів мохоподібних наведені за «Чеклістом мохоподібних України» [2]. Назви синтаксонів мохової рослинності наведені за «Syntaxonomischer Konspekt der Moosgesellschaften Europas und angrenzender Gebiete» [6] та власними наробками [5].

У межах Лісостепу України нами було обстежено такі категорії природно-заповідного фонду: природні заповідники (ПЗ) – «Михайлівська цілина» (Сумська обл.), «Канівський» (Черкаська обл.), «Медобори» (Тернопільська обл.); національні природні парки (НПП) – «Подільські Товтри» (Хмельницька обл.), «Ічнянський» (Чернігівська обл.), «Гомольшанські ліси» (Харківська обл.); заказники загальнодержавного значення – «Холодний яр» (Черкаська обл.), «Чорноліський» (Кіровоградська обл.), «Банний яр» (Сумська обл.); заказники місцевого значення – «Сунківський» (Черкаська обл.), «Савранський» (Одеська обл.); заповідне урочище «Кішеве» (Одеська обл.); регіональні ландшафтні парки (РЛП) – «Диканський», «Гадяцький», «Нижньоворсклянський» (Полтавська обл.).

Результати дослідження та їх обговорення. У результаті бріологічних досліджень встановлено, що видовий склад мохоподібних заповідника «**Михайлівська цілина**» налічує 58 видів [4], які належать до двох відділів, 21 родини, 39 родів. Відділ *Marchantiophyta* репрезентований 5 видами з 4 родів, 4 родин, *Bryophyta* – 53 видами, 35 родами, 17 родинами. Найбагатшими за кількістю видів є родини *Pottiaceae* – 11, *Brachytheciaceae* – 10, *Amblystegiaceae* – 9. Мохова рослинність заповідника представлена 4 класами, 5 порядками, 7 союзами, 8 асоціаціями та 3 безранговими угрупованнями. У наземному моховому покриві відмічено синузії: *Abietinella abietina* – syn., *Brachythecium campestre* – syn.

Бріофлора **Канівського природного заповідника** вивчена досить детально і налічує 133 види мохоподібних [3, 4], які належать до трьох відділів, 45 родин, 75 родів. У її складі 2 види антоцеротових мохів, 29 – печіночників та 102 – мохів. Набагатшими за кількістю видів є родини: *Brachytheciaceae* – 14, *Pottiaceae* – 12, *Ricciaceae* – 9, *Polytrichaceae*, *Dicranaceae*, *Hypnaceae* – по 7, *Orthotrichaceae*, *Bryaceae* – по 6, *Mielichhoferiaceae*, *Plagiotheciaceae* – по 5.

Мохова рослинність заповідника репрезентована 4 класами, 6 порядками, 8 союзами, 12 асоціаціями та 6 безранговими угрупованнями.

Бріофлора заповідника «**Медобори**» налічує 144 види мохоподібних (8 видів печіночників, 136 – мохів) [4], які належать до двох відділів, 35 родин, 79 родів. Найбагатшими за кількістю видів є родини *Pottiaceae* – 21, *Brachytheciaceae* – 20, *Hypnaceae* – 13, *Amblystegiaceae*, *Plagiotheciaceae* – 10, *Fissidentaceae*, *Bryaceae* – 7, *Orthotrichaceae*, – 6, *Ditrichaceae* – 5, *Dicranaceae*, *Plagiomniaceae*, *Thuidiaceae*, *Leskeaceae* – по 4.

Мохова рослинність заповідника репрезентована 6 класами, 8 порядками, 11 союзами, 22 асоціаціями та 13 безранговими угрупованнями.

У бріологічному відношенні НПП «*Подільські Товтри*» є одним із цінних ПЗО, з унікальною петрофітно-кальцефітною флорою. Видовий склад мохоподібних налічує 119 видів [4]. Відділ *Marchantiophyta* репрезентований 10 видами з 9 родин, 9 родів. Відділ *Bryophyta* налічує 109 видів з 23 родин, 57 родів. Ядро бріофлори національного парку утворюють родини *Pottiaceae* – 19 видів, *Brachytheciaceae* – 13, *Grimmiaceae*, *Hypnaceae* – по 8, *Amblystegiaceae* – 7, *Orthotrichaceae* – 6, *Bryaceae* – 5. На помітну участь у бріофлорі петрофітно-кальцефітної флори вказує багатство родин *Pottiaceae*, *Grimmiaceae*. Моховий покрив НПП теж характеризується багатством та своєрідністю, порівняно з іншими територіями регіону. У цілому мохова рослинність парку репрезентована 6 класами, 7 порядками, 9 союзами, 20 асоціаціями та 10 безранговими угрупованнями.

Бріофлора НПП «*Ічнянський*» налічує 94 види мохоподібних з 31 родини, 58 родів [4]. Відділ *Hepaticophyta* представлений 7 видами з 6 родів, 5 родин, *Bryophyta* – 87 видами з 26 родин, 52 родів. Найбагатшими за кількістю видів є родини *Brachytheciaceae* – 10 видів, *Pottiaceae* – 8, *Amblystegiaceae*, *Hypnaceae* – по 7, *Dicranaceae*, *Bryaceae* – по 6, *Plagiotheciaceae* – 5.

Мохова рослинність НПП репрезентована 5 класами, 8 порядками, 10 союзами, 14 асоціаціями та 8 безранговими угрупованнями. У її складі виявлені також наземні синузії: *Ceratodon purpureus* – *Polytrichum piliferum* – syn., *Pleurozium schreberi* – syn.

Бріофлора НПП «*Гомольшанські ліси*» налічує 70 видів мохоподібних з 32 родин, 48 родів [4]. Печіночники репрезентовані 6 видами з 5 родин, 5 родів, мохи – 64 видами з 27 родин, 43 родів. Найбагатшими за кількістю видів є родини *Dicranaceae*, *Bryaceae*, *Plagiomniaceae*, *Brachytheciaceae*, *Hypnaceae* – по 5 видів, *Polytrichaceae*, *Orthotrichaceae*, *Amblystegiaceae*, *Plagiotheciaceae* – по 4. За останніми даними О.О. Барсукова [1], видовий склад мохоподібних парку налічує 103 види та різновиди бріофітів.

Мохову рослинність НПП «Гомольшанські ліси» репрезентують 5 класів, 7 порядків, 10 союзів, 11 асоціацій та 9 безрангових угруповань.

Бріофлора заказника «*Холодний яр*» налічує 66 видів мохоподібних, які належать до двох відділів, 30 родин, 43 родів [4]. Відділ *Marchantiophyta* представлений 10 видами з 9 родин, 9 родів, а *Bryophyta* – 56 видами з 21 родини, 34 родів. Основу бріофлори заповідника становлять родини *Hypnaceae* – 6 видів, *Brachytheciaceae*, *Plagiotheciaceae* – по 5, *Dicranaceae*, *Orthotrichaceae*, *Bryaceae*, *Amblystegiaceae* – по 4.

Мохова рослинність «Холодного яру» репрезентована 4 класами, 6 порядками, 9 союзами, 12 асоціаціями та 9 безранговими угрупованнями.

Бріофлора заказника загальнодержавного значення «*Чорноліський*» налічує 72 види з двох відділів, 31 родини, 46 родів [4]. Печіночники репрезентовані 8 видами з 7 родин, 7 родів; мохи – 64 видами з 24 родин, 39 родів. Найбагатшими за кількістю видів є родини *Brachytheciaceae*, *Hypnaceae* – по 8 видів, *Amblystegiaceae* – 7, *Polytrichaceae*, *Bryaceae*, *Plagiotheciaceae* – по 4.

Епіфітний та епіксільний моховий покрив утворюють бріоценози 10 асоціацій і 7 безрангових бріоугруповань, що належать до 4 класів, 6 порядків, 9 союзів. У зв'язку з добре розвиненим трав'янистим покривом, моховий наземний покрив розвинений слабо. У його складі виявлені асоціації *Eurhynchietum swartzii* Waldh. ex Wilm. 1966, *Plagiothecietum neglecti* Ricek 1968, а також безрангові угруповання *Tortula subulata* – comm., *Atrichum undulatum* – comm.

Видовий склад мохоподібних заказника загальнодержавного значення «**Банний яр**» налічує 50 видів з двох відділів, 23 родин, 33 родів [4]. Відділ *Marchantiophyta* репрезентований 4 видами з 3 родів, 3 родин, *Bryophyta* – 46 видами, з 30 родів, 20 родин. Найбагатшими за кількістю видів є родини *Plagiotheciaceae* – 7 видів, *Brachytheciaceae* – 6, *Hypnaceae* – 4.

Мохова рослинність ПЗО репрезентована 3 класами, 6 порядками, 8 союзами, 10 асоціаціями та 7 безранговими угрупованнями.

У заказнику місцевого значення «**Сунківський**» відмічено 58 видів мохоподібних з двох відділів, 24 родин, 39 родів [4]. Печіночники репрезентовані 6 видами з 5 родин, 5 родів, мохи – 52 видами, 19 родинами, 34 родами. Основу бріофлори заказника становлять родини *Amblystegiaceae*, *Brachytheciaceae* – по 6 видів, *Hypnaceae*, *Plagiotheciaceae* – по 5, *Orthotrichaceae*, *Bryaceae* – по 4.

Мохова рослинність заказника репрезентована 4 класами, 6 порядками, 7 союзами, 12 асоціаціями та 9 безранговими угрупованнями.

Бріофлора заказника «**Савранський ліс**» налічує 68 видів мохоподібних з 26 родин, 41 роду [4]. Печіночники репрезентовані 7 видами з 6 родин, 6 родів, мохи – 61 видом із 20 родин, 35 родів. Основу бріофлори становлять родини *Brachytheciaceae* – 8 видів, *Dicranaceae* – 6, *Polytrichaceae*, *Amblystegiaceae*, *Hypnaceae* – по 5.

Мохова рослинність заказника репрезентована 5 класами, 6 порядками, 8 союзами, 12 асоціаціями та 8 безранговими угрупованнями.

Бріофлора урочища «**Кішеве**» налічує 48 видів мохоподібних з 22 родин, 30 родів [4]. З них печіночники представлені 4 видами, 4 родинами, 4 родами, а мохи – 44 видами, 16 родинами, 26 родами. Ядро бріофлори складають родини *Brachytheciaceae* – 5 видів, *Pottiaceae*, *Bryaceae*, *Orthotrichaceae*, *Hypnaceae* – по 4. Флора мохоподібних є типовою для трансформованих лісових масивів регіону.

Бріофлора регіонального ландшафтного парку РЛП «**Диканський**» налічує 87 видів мохоподібних, з 31 родини, 55 родів [4]. Відділ *Hepaticophyta* представлений 8 видами з 7 родів, 7 родин, *Bryophyta* – 79 видами з 24 родин, 48 родів. Найбагатшими за кількістю видів є родини *Pottiaceae*, *Brachytheciaceae* – 11 видів, *Amblystegiaceae* – 7, *Hypnaceae*, *Plagiotheciaceae* – по 6, *Polytrichaceae*, *Orthotrichaceae*, *Bryaceae* – по 4.

Мохова рослинність парку репрезентована 6 класами, 9 порядками, 11 союзами, 13 асоціаціями та 14 безранговими угрупованнями.

Бріофлора РЛП «**Нижньоворсклянський**» налічує 96 видів мохоподібних із 31 родини, 54 родів [4]. Печіночники репрезентовані 6 видами, 5 родинами, 5 родами, мохи – 90 видами з 25 родин, 49 родів. Основу бріофлори РЛП становлять родини *Pottiaceae* – 12 видів, *Brachytheciaceae* – 11, *Sphagnaceae* – 7, *Polytrichaceae*, *Amblystegiaceae*, *Hypnaceae*, *Plagiotheciaceae* – по 6, *Bryaceae* – 5, *Dicranaceae*, *Orthotrichaceae* – по 4.

Мохова рослинність парку репрезентована 7 класами, 10 порядками, 14 союзами, 14 асоціаціями та 11 безранговими угрупованнями.

У біологічному відношенні РЛП «**Гадяцький**» є досить своєрідним та специфічним. Флора мохоподібних налічує 94 види з 29 родин, 55 родів [4]. Печіночники репрезентовані 7 видами з 5 родин, 6 родів, мохи – 87 видами з 27 родин, 49 родів. Основу флори мохів РЛП складають родини *Dicranaceae* – 9 видів, *Brachytheciaceae* – 8, *Amblystegiaceae* – 7, *Polytrichaceae*, *Pottiaceae*, *Bryaceae*, *Hypnaceae* – по 6, *Plagiotheciaceae* – 5, *Orthotrichaceae*, *Plagiomniaceae* – по 4.

Мохова рослинність парку репрезентована 5 класами, 8 порядками, 11 союзами, 18 асоціаціями, 3 субасоціаціями та 6 безранговими угрупованнями.

Висновки. Таким чином, ПЗО Лісостепу України відіграють важливу роль у збереженні бріофлори та мохової рослинності. Подальші дослідження бріорізноманіття ПЗО дадуть змогу глибше вивчити мохоподібні та мохові угруповання, простежити за їхніми особливостями, динамікою.

Список використаної літератури:

1. Барсуков О.О. Мохоподібні Харківської області : дис. ... кандидата біол. наук: 03.00.05 / Барсуков Олександр Олександрович. – Київ : 2016. – 386 с.
2. Бойко М. Ф. Чекліст мохоподібних України / М.Ф. Бойко. – Херсон : Айлант, 2008. – 232 с.
3. Вірченко В. М. Список мохоподібних Канівського природного заповідника / В. М. Вірченко // Заповідна справа в Україні, 1999. – Т. 5, № 1. – С. 35–40.
4. Гапон С.В. Мохоподібні Лісостепу України (рослинність та флора) : дис. ... доктора біол. наук. : 03.00.05 / Гапон Світлана Василівна. – Київ : 2011. – 884 с.
5. Гапон С.В. Синтаксономія мохової рослинності України / С.В. Гапон. – Полтава : ФОП Кулібаба, 2014. – 88 с.
6. Marstaller R. Syntaxonomischer Konspekt der Moosgesellschaften Europas und angrenzender Gebiete / R. Marstaller // Haussknechtia Beigef. 13. – Jena, 2006. – 192 p.

Рекомендує до друку С.Я. Кондратюк
Отримано 25.04. 2017 р.

С.В. Гапон

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫЕ ОБЪЕКТЫ КАК ЦЕНТРЫ СОХРАНЕНИЯ БРИОРАЗНООБРАЗИЯ В УСЛОВИЯХ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Обобщено різноманітність флори мохообразних і мохової рослинності природно-заповідних об'єктів Лісостепу України. Для природного заповідника «Михайлівська целина» приведено 58 видів мохообразних, мохова рослинність представлена 4 класами, 5 порядками, 7 союзами, 8 асоціаціями і 3 безранговими сообществами. Для «Канівського» заповідника встановлено 133 види бриофітів, мохова рослинність репрезентована 4 класами, 6 порядками, 8 союзами, 12 асоціаціями і 6 безранговими сообществами. Бриофлора заповідника «Медобори» налічує 144 види, мохова рослинність репрезентована 6 класами, 8 порядками, 11 союзами, 22 асоціаціями та 13 безранговими сообществами.

В НПП «Подільські Товтри» виявлено 119 видів, мохова рослинність представлена 6 класами, 7 порядками, 9 союзами, 20 асоціаціями і 10 безранговими сообществами. В НПП «Ічнянський» відмічено 94 види мохообразних, мохова рослинність репрезентована 5 класами, 8 порядками, 10 союзами, 14 асоціаціями і 8 безранговими сообществами. В НПП «Гомольшанські ліси» виявлено 103 види, мохова рослинність представлена 5 класами, 7 порядками, 10 союзами, 11 асоціаціями і 9 безранговими сообществами.

Бриофлора заказника «Холодний яр» налічує 66 видів бриофітів, мохова рослинність репрезентована 4 класами, 6 порядками, 9 союзами, 12 асоціаціями і 9 безранговими сообществами. Бриофлора заказника «Чернолесський» налічує 72 види, його мохову рослинність представляють бриоценози 12 асоціацій і 9 безрангових

бриосообществ, принадлежащие к 5 классам, 7 порядкам, 10 союзам. Видовой состав мохообразных заказника «Банний яр» насчитывает 50 видов, моховая растительность представлена 3 классами, 6 порядками, 8 союзами, 10 ассоциациями и 7 безранговыми сообществами.

Таким образом, природно-заповедные объекты Лесостепи Украины имеют важное значение в сохранении бриофлоры и моховой растительности.

Ключевые слова: бриофлора, моховая растительность, бриоценозы, природно-заповедные объекты.

S.V. Gapon

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

NATURAL-PROTECTED OBJECTS AS CENTERS OF PRESERVATION OF THE BRYODIVERSITY IN THE CONDITIONS OF FOREST-STEPPE OF UKRAINE

The diversity of flora of bryophytes and moss vegetation of nature-reserved objects of the Forest-Steppe of Ukraine is generalized. There are 58 species of bryophytes in the «Mikhaylivska tsilyna» Nature Reserve, its mossy vegetation is represented by 4 classes, 5 orders, 7 unions, 8 associations and 3 non-rank communities. For the «Kanivsky» Reserve 133 bryophytes are visible, the moss vegetation is represented by 4 classes, 6 orders, 8 unions, 12 associations and 6 non-rank communities. The bryoflora of the «Medobory» Reserve includes 144 species, the mossy vegetation is represented by 6 classes, 8 orders, 11 unions, 22 associations and 13 non-rank communities.

In the «Podilski Tovtry» National Nature Park 119 species of bryophytes were detected, and the moss vegetation was represented by 6 classes, 7 orders, 9 unions, 20 associations and 10 non-rank groups. In the «Ichnyansky» National Nature Park 94 species of bryophytes marked, the moss vegetation is represented by 5 classes, 8 orders, 10 unions, 14 associations and 8 non-rank groups. In the National Nature Park «Homolshansky lisy» 103 species revealed, the moss vegetation is represented by 5 classes, 7 orders, 10 unions, 11 associations and 9 non-rank groups.

The bryoflora of the National Reserve «Kholodny Yar» has 66 species, and the moss vegetation is represented by 4 classes, 6 orders, 9 unions, 12 associations and 9 non-rank groups. The bryoflora of the «Chornolis'ky» Wildlife Refuge includes 72 species, its moss vegetation is represented by 12 associations and 9 non-rank bryogroups, belonging to 5 classes, 7 orders and 10 unions. The species composition of the «Banny Yar» Wildlife Refuge includes 50 species of bryophytes, the moss vegetation is represented by 3 classes, 6 orders, 8 unions, 10 associations and 7 non-rank groups.

Thus, nature-reserved objects of the Forest-Steppe of Ukraine play an important role in preserving of bryoflora and moss vegetation.

Key words: bryoflora, moss vegetation, bryocoenoses, nature-reserved objects.